

УДК 340.5

В.В. Колодяжна

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

В статті аналізується розвиток та сучасний стан романо-германської правової системи; вплив цієї правової системи на стан моралі, правосвідомості та правопорядку європейського суспільства. Подано наукові прогностичні оцінки подальших перспектив континентальної правової системи.

Ключові слова: *правова система, романо-германська правова сім'я, право, правопорядок.*

Постановка проблеми. Наука теорії держави та права акцентує значну увагу на вивченні правових систем світу. Це не випадково, оскільки саме правові системи є основою правової культури, без їх вивчення залишаться незрозумілими минуле, сучасний стан та подальші перспективи розвитку і окремих національних правових систем, і права у світовому масштабі.

До того ж на сучасному етапі у зв'язку з процесами глобалізації, що охопили різні сфери життя суспільства, зокрема правову, знову постає завдання провести порівняльну оцінку різних правових систем, вибрати з них найдосконалішому, відмовитися від застарілих та недемократичних положень і норм, щоб на основі синтезу кращих елементів різних правових систем створити універсальну правову систему, яка буде найбільш оптимальна для всіх країн.

Стан дослідження. Серед науковців, які досліджували цю проблематику, можна відзначити Р. Давида, К. Цвайгерта, Г. Кьотца, А. Саїдова, М. Владимирського-Буданова, Б. Кістяківського, Л. Луця, С. Алексєєва, М. Марченка та інших.

Мета статті – дослідити витоки, розвиток, сучасний стан та подальші перспективи розвитку романо-германської правової системи, зважаючи на загальні тенденції розвитку права в світі на сучасному етапі.

Виклад основних положень. За словами Р. Давида, першою правовою сім'єю в сучасному світі є романо-германська. Вона справедливо вважається найпоширенішою і найвпливовішою сучасною правовою сім'єю. Цю своєрідну першість романо-германського права визнають навіть англійські й американські автори.

Романо-германський тип правової системи сформувався в XII – на початку XIII ст. в континентальній Європі. «Її основою стало римське право, яке слід визначити як застосування норм римського права, що почалося в низці країн в умовах середньовіччя. Підставами для такого розуміння були умови економічного та заснованого на ньому соціального життя Західної Європи (розвиток торгівлі, ремесел, зростання міст), а також властивості самого римського приватного права, що виникли в результаті певних економічних умов» [6, с. 82].

Крім економічних причин, існували і соціально-культурні передумови запозичення Європою римського права. Розвиток освіти, мистецтва, культури сприяв прийняттю римських юридичних концепцій, поглядів, понять, конструкцій.

Формування спочатку ідеї, а згодом і самої романо-германської системи права (вже на законодавчому рівні) можна поділити на певні історичні етапи: 1) період простого права; 2) період формування загального права університетів; 3) період законодавчого права [6, с. 82].

На першому етапі елементи, які були основою для створення романо-германської системи права, мали характер звичаєвого права. Спочатку варвари і римляни жили кожен за своїми законами. Але після прийняття християнства спосіб життя населення почав поступово змінюватись. На зміну примітивному приватному праву прийшли звичаї, притаманні певним територіям. Існують деякі документи, за допомогою яких ми маємо змогу прослідкувати стан і римського права, і права варварів. До них належать компіляції Юстиніана (Кодекс, Дигести, Інституції, опубліковані з 529 по 534 р. та доповнені серією новел) у Візантії, Молитовник Аларіха (506 р.) у Франції та на Іберійському півострові.

Крім того, більшість германських племен з VI ст. вже мали свої закони («закони варварів»), процес створення яких тривав до XII ст. Але ці «закони» регулювали дуже незначну частину суспільних відносин. Римські ж компіляції, навіть в спрощеному виданні Аларіха, виявились занадто складними і згодом були модифіковані для більш простого застосування. Нове право мало усну форму та набуло лише місцевого значення. Спроби вождів систематизувати та зробити єдиний звіт норм для підданих латинського та германського походження не вдалися і більше не повторювались. Та й сенсу уточнювати і фіксувати ці норми не було, тому що у вирішенні судових справ пріоритет мали позаправові засоби – «судження Боже», «присяги сторін», «процедура очищення», «судове випробування», «сваволя місцевої влади».

Як зазначає Г. Дж. Берман, в Європі аж до другої половини XI ст. переважали племінні й місцеві риси звичаєвого права з деякими

феодалними елементами. Родові зв'язки були першочерговою гарантією правового статусу людини. Зібрання законів, які періодично видавали королі й у яких викладалися звичаї, не були законодавством у сучасному розумінні слова. Таким чином, звичаєве право до рецепції римського права вважалося панівним на європейській території. Це пояснюється відсутністю централізованої державної влади і, відповідно, централізованої правової системи [2, с. 279].

Наступним етапом розвитку романо-германської системи права став період формування загального права університетів, що були головним джерелом поширення нових ідей. Перший і найбільш відомий Болонський університет в Італії. Рене Давид зауважив, що в цей період суспільство знову почало розуміти необхідність звернення до права, оскільки лише право може забезпечити порядок і безпеку [3, с. 24].

Як зазначає А.Х. Саїдов, за нових умов, коли стали популярними ідеї розуму, справедливості і гуманізму, відчувалася гостра потреба в стійкому порядку, захисті інтересів приватних осіб від держави. Саме таким засобом стало право, тобто романо-германська правова сім'я виникла не як продукт діяльності державної влади, а як продукт культури, незалежний від політики [7, с. 163].

В університетах право розглядали як модель соціальної організації. Його вивчення не охоплювало процесуальні процедури, докази, способи виконання (ці питання залишалися для адміністративної регламентації), концентруючи увагу на судовому розгляді чи виконанні прийнятих рішень. Університетська наука розглядала право в зв'язку з філософією, теологією, релігією. Вона вказувала суддям, як вирішувати справи на основі справедливості, встановлювала правила, за якими повинні були жити добропорядні люди. Тобто судова діяльність була орієнтована на положення права, а не на власний розсуд під час винесення рішень у справі. Університетська юстиція засновувалася на понятті права як права-зобов'язання (яке воно повинно бути), а не правосутності (яке воно є). Вивчення права розглядалося у тісному взаємозв'язку з нормами моралі. У цьому одна з відмінностей континентального права від англо-американського [4, с. 90].

Викладання римського права в університетах є дуже важливою віхою формування романо-германського права. Процес вивчення права характеризувався насамперед тим, що в університетах викладалися методи, які дозволяли створювати справедливі норми. Право розглядалося як прообраз соціальної організації суспільства, вивчався зв'язок права з релігією, філософією і мораллю. Іншими словами, право ви-

кладалося не як позитивне, фактичне право. Воно почало відігравати роль протипаги недосконалості місцевих звичаїв [2, с. 281].

Певний внесок у становлення романо-германського типу правової системи зробило канонічне (церковне) право завдяки величезному впливу католицької церкви і найширшої юрисдикції церковних судів (особливо в Іспанії). Становлячи систему канонів-правил, запроваджених церквою і пристосованих і до устрою церкви, і до життя вірних (шлюб, заповіт), канонічне право ґрунтувалося на принципах римського права, вивчалось в університетах нарівні з римським цивільним правом. Між ними існував взаємовплив. У результаті в одних країнах континентальної Європи римське право стало чинним, в інших – визначило зміст національного права, що формувалося [8, с. 529].

Таким чином, право було підготовлене до нового розвитку, зокрема появи нових галузей права (торгове право, міжнародне приватне право) і в той же час систематизоване і доведене до стану, що контрастує з казуїстичним і емпіричним духом юрисконсулів Риму. Віднині за назвою «*usus modernus Pandectarum*» в університетах викладалось римське право, дуже змінене внаслідок впливу канонічного права.

Розглянута еволюція дає нам змогу зрозуміти сутність романо-германської системи права. Ця система – величне творіння європейської науки, в якій відображено мету діяльності юристів, зорієнтовано їх у пошуках справедливих рішень. Університети не створювали позитивне право, обов'язкові норми для суддів і юристів-практиків у всіх країнах, а намагалися на основі римських текстів визначити найсправедливіші норми, які б відповідали новому суспільному порядку. Ці характерні риси романо-германської правової системи важливо зауважити в наш час, коли знову йдеться про Європу та європейське право. Романо-германська система права об'єднала народи Європи, зважаючи на відмінності між ними, без яких Європа не була б тим, чим вона є, і такою, якою ми хочемо її бачити [5, с. 54].

В епоху Ренесансу, або Відродження, занепало релігійне середньовічне панування, особливого значення набули гуманітарні досягнення античності. Розвиток юридичного світогляду, виникнення на його основі теорії природного права, у якій на першому плані розум, що творить право, верховенство закону і вимога кодифікації законодавства, сприяли формуванню правової культури європейських спільнот. Поряд з приватним правом, заснованим на римському праві, Європа виробила нові норми публічного права, що виражають природні права людини і гарантують свободу особистості. Місце пріоритетів

римського права посилили принципи, що відображають раціональні засади не минулого, а сучасного життя [8, с. 531].

Основи системи національного права країн континентальної Європи були закладені в буржуазну епоху, коли суспільні відносини досягли рівня зрілості й цілісності, а суспільна свідомість віддала перевагу результату систематизації правових норм.

Третій період розвитку системи романо-германського права триває і нині. Він значною мірою був підготовлений школою природного права, асоціюється з посиленням розвитку законодавства в європейських країнах і кодифікацією. Буржуазні революції докорінно змінили або скасували феодальні правові інститути. Закон став основним джерелом романо-германського права. Рене Давид констатує, що саме у цей період уперше виник інтерес до позитивного права [3, с. 26]. Причини, що обумовили підвищення ролі позитивного права, закону і законодавства, визначили також необхідність систематизації нормативного матеріалу, а саме кодифікації, що остаточно завершила процес формування системи романо-германського права як цілісного явища. У багатьох європейських країнах прийняли цивільні кодекси: у Франції (1804 р.), в Німеччині (1896 р.), в Швейцарії (1881–1907 рр.). У наступний період – кримінальні, кримінально-процесуальні й інші аналогічні нормативно-правові акти [4, с. 92].

Право шляхом кодифікації набуває системності, визначеності і ясності, що полегшує його практичне застосування і є логічним завершенням розуміння правової норми і праворозуміння в цілому, що склалося в континентальній Європі.

Отже, кодифікація символізувала остаточне завершення процесу формування системи романо-германського права як цілісного явища. Вона сприяла подоланню роздроблення права, множинності та різноплановості звичаїв, розриву між правовою теорією і практикою. Цей період у розвитку романо-германського права значною мірою підготовлений школою природного права і асоціюється з посиленням розвитком законодавства в європейських державах і його кодифікацією [6, с. 84].

Крім перевороту в системі джерел права, на третьому етапі відбуваються суттєві зміни в системі права. Так, у сфері приватного права романізоване традиційне право об'єднується з новітніми ідеями доктрини природного права. Найчіткіше ці зміни проявилися в сімейному праві (наприклад, суттєво змінився правовий статус жінки) та в праві власності (особливо це стосується земельної власності). Цивільне право пристосовується до умов вільного ринку.

Бурхливий розвиток промисловості спричиняє модернізацію правових форм підприємницької діяльності: акціонерних та інших господарських товариств. Економічний і соціальний прогрес європейських країн обумовлює появу антимонопольного законодавства, активний розвиток законодавства у сфері інтелектуальної власності, суттєві зміни страхового, банківського та транспортного права. Радикально реформуються трудове право і право соціального забезпечення. Науково-технічний прогрес зумовлює появу нових інститутів права, що регламентують, зокрема, космічну діяльність, генетичні дослідження, інформаційні технології (Інтернет, електронний підпис, електронна комерція, банківські картки тощо) [5, с. 59].

Великі революційні зміни стосувалися також правових інститутів і галузей публічного права. Вони викликані насамперед зміною стосунків між громадянином і державою, визнанням і подальшим розширенням прав і свобод людини і громадянина, реформуванням системи державної влади, що відбулося після прийняття конституцій (визнання принципу поділу влади, поява конституційних судів).

Сучасний період в історії романо-германського права почався після Другої світової війни і пов'язаний з посиленням впливу інтеграційних процесів у Європі. Цей період характеризується тим, що монопольна і безмежна дія романо-германського права на території континентальної Європи починає частково обмежуватися завдяки формуванню нової правової реальності. «Нове європейське право», в яке входить право Ради Європи і право Європейського Союзу, – це інтеграційна правова система, до якої входять компоненти і романо-германського, і загального права. У результаті цього змінюються не тільки деякі положення в структурі права, системі його джерел, але й у сфері праворозуміння в національних правових системах, що традиційно належать до романо-германської правової сім'ї.

На противагу принципу панування закону в романо-германському праві, у загальному праві судовий прецедент завжди стояв вище за законодавство і відіграв провідну роль щодо законодавства. Із цим пов'язано той факт, що в системі романо-германського права суддя в основному мислить дедуктивно (тобто від загального до конкретного), у той час як суддя в системі загального права – індуктивно (тобто від конкретного до загального). Слід зазначити, що зараз спостерігаються певні зміни в романо-германському і загальному праві з цього питання. Так, у деяких національних правових системах, що належать до романо-германського права (наприклад, у Німеччині та Іспанії), судовий преце-

дент є нормативним джерелом права; у деяких національних правових системах, що належать до загального права (наприклад у США) законодавство, яке не суперечить конституції, вважається нарівні зі судовим прецедентом основним джерелом права [2, с. 284].

Як справедливо відзначає С.С. Алексєєв, шлях формування і розвитку романо-германського права можна назвати класичним. Класичним, тому що тут на основі багатовікової розвиненої правової культури в результаті прямої правотворчості компетентних органів, застосування нормативних узагальнень високого рівня відкривається простір для розгортання такої відпрацьованої системи правових засобів, яка утворює головний зміст розвиненого права, що відповідає вимогам цивілізації і найповніше та всебічно характеризує в інтелектуальному і одночасно в спеціально-юридичному аспекті правовий прогрес у суспільстві [1, с. 436].

Висновок. Отже, становлення романо-германської правової системи – це складний процес. Починаючи з епохи раннього середньовіччя, в континентальній Європі відбувалось поступове злиття норм римського права і варварських правових звичаїв, яке тривало протягом усього середньовіччя, в Новий час і завершилося лише на початку XIX ст., після прийняття наполеонівських кодексів, які стали першоосновою сучасної романо-германської правової системи. У XX столітті відбувалося зближення національних правових систем з міжнародним правом. У другій половині XX століття на розвиток романо-германського права суттєво вплинули європейські інтеграційні процеси. Їх активне розгортання зумовило заснування в 50-х роках XX століття Європейських співтовариств (ЄС) – оригінальних за своєю правовою природою інтеграційних утворень, що мають риси і держави, і міжнародної організації.

---

1. Алексєєв С.С. Теория государства и права / С.С. Алексєєв, С.И. Архипов. – М.: Норма, 2005. – 496 с.

2. Бєхруз Х.Н. Порівняльне правознавство: підручник / Х.Н. Бєхруз. – Одеса: Фенікс, 2009. – 464 с.

3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.

4. Ситар І.М. Романо-германська правова сім'я: гносеологічні та теоретичні аспекти: навч. посібник / І.М. Ситар, О.Л. Чорнобай. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 168 с.

5. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу / Л.А. Луць. – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 273 с.

6. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов. – Х.: Право, 2003. – 274 с.

7. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / А.Х. Саидов; под ред. В.А. Туманова. – М.: Юрист, 2003. – 448 с.

8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.

Колодяжна В.В. История формирования и современное состояние романо-германской правовой семьи

В статье анализируется развитие и современное состояние романо-германской правовой системы, влияние данной правовой системы на состояние морали, правосознания и правопорядка европейского общества; научные прогностические оценки дальнейших перспектив континентальной правовой системы.

Ключевые слова: правовая система, романо-германская правовая семья, право, правопорядок.

Kolodyazhna V.V. History of formation and current status of Romano-Germanic legal family

The article analyzes the development and current state of the Roman-Germanic legal system, the impact of this legal system on the state of morality, justice and order of European society, scientific evaluation of prognostic future prospects on the continental legal system are found out.

Key words: legal system, Roman-Germanic legal family, law, order.

Стаття надійшла 15 січня 2013 р.

УДК 343.151.03

Ю.З. Конашевич

**ВИДИ, ПРИНЦИПИ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ**

У статті подано варіанти розуміння поняття електронного уряду з огляду на вже наявні трактування. Визначено принципи і напрями електронного урядування та на підставі цього виокремлено види електронного уряду.

Ключові слова: електронний уряд, державне управління, державні органи, інформаційна система.